

Borges, a könyvtárban élő ember

Hamvas Béla esszéit olvasgatva egy ismerős figura elevenedett meg előttem: „akinek a könyv olyan táplálék, szenvedély, sors, szerelem, gyönyör, mámor, kaland és végzet, mint a tengerésznek a tenger, a parasztnak a föld, a kertésznek a növény... Senki sem nyúl a könyvhöz úgy, mint a könyvtáros, oly csendesen és lassan, ahogyan az ember csak örök dolgokhoz nyúl: tengerhez, asszonyhoz, földhöz.” Robert Burton: *A melankólia anatómiája* kapcsán jegyezte meg Hamvas, aki szerint Burton-éhez fogható könyvtárosi életmű csak Lao-ce *Tao te kingje*.

Nem tudom Hamvas ismerte-e a kortárs Jorge Luis Borgest, de az említett jegyzetek és az ezt követő leírások ráillenek a harmadik nagy könyvtárosi életműre, Borgesére. Burton közös ismerősük, hiszen Borges novelláiban, esszéiben is felbukkan. Az elbeszéléseket olvasgatva látjuk, mint bogarászik poros vagy végtelen könyvtárszobák mélyén egy könyvtáros. Majd amikor elővesszük a versket, akkor az is nyilvánvaló, hogy Borgesről magáról van szó. Borges 1955-től 1973-ig a Buenos Aires-i Nemzeti Könyvtár igazgatója, előtte pedig évekig egy kis kerületi könyvtárban dolgozott. Amikor pedig a vezető tisztséget kellett viselni (vakon), akkor már a könyvtárnak vette hátát, a könyvek helyett a könyvtárat védelmezte. A kerületi könyvtár nyomasztó hétköznapijainak a parabolája a *Bábeli könyvtár* című novella. A végtelen könyvtárban a könyv és ember intimitása a könyvtáros és a könyvtár karkai rémálmában feszíti meg a könyvtárban élő embert.

Borges *Könyveim* című versében írja le a könyv és ember „baráti” viszonyát:

„Könyveim, bár azt se tudják, hogy élek
éppoly részeim, akár az arcom...”

És így ér véget:

„De jól van így. A holtak hangja mond ki
engem már mindörökre.”

A Belgrano magánegyetemen tartott előadásainak az előszavában 1979. március 3-i keltezéssel ezt írja: „...a könyv az az eszköz, amely nélkül nem tudom elképzelni az életet, s amely nem kevésbé tartozik hozzám, mint a kezem, vagy a szemem.”

Hamvas így folytatja: „A könyv a világ leghallgatagabb, legmagányosabb, legbékésebb valósága, – a könyvtáros, ha vele él, olyan lesz, mint a könyv...” Vagy, ha a *Tao te king* egy egész életből párolt és szűrt „harmatcseppje” után szembesül az ember a „műzsi állapotban élő” Burton *Anatómiájával*, ahogyan Hamvas mondja: „A természete szerint sötét könyvtár és a benne élő tücskök – A könyvtárosok, azoknak a lényeknek az utódai, akik régen éltek, még mielőtt a Műzsiák megszülettek. S amikor a műzsiák elkezdtek énekelni, olyan önkívületbe estek,

hogy csak hallgattak, hallgattak, és megfedkeztek evésről, ivásról, ételről, itálról. Zeusz e lényeket tücsökké változtatta, és egyedül nekik engedte meg, hogy a táplálékért ne verejtékezzenek, hanem egész életüket műzsi módra, gyönyörködve, élvezve, olvasgatva, szemlélődve, csendesen éljék le.”

Hamvas Kafka vagy Swift rémlátomásai helyett a „harmatcsepp desztillálásában” éli végig a könyvek bástyáiról alátekintő szemlélődő életet. Neki is megvannak a maga könyvtáros tapasztalatai a Fővárosi Könyvtárban (1927–1948), csak neki igazgatói állás helyett segédmunka és a tiszapalkonyai, inotai erőművek raktára jutott.

Borges a könyvről szóló belgranoi előadásában vállalja hiúságát, hogy vakon is szereti végigtapogatni a több kötetes enciklopédiák gerincét, a gót betűk nyomását. A halhatatlanságról a belgranói beszélgetésekben úgy elmélkedik, hogy a legszebb halhatatlanság a történetek újra és újramesélése, amelyben az első mesélő valamint a hős elevenedik meg minden egyes alkalommal. Kérdés marad azonban, hogy ki ez a halhatatlan mesélő, hiszen a történetet felelevenítő első sorban az, aki most mondja a történetet, másodszor pedig annak a folytonosságát őrzi, aki először mesélte a szóban forgó történetet. Amikor pedig a mindenkor mesélő azonosul az első mesélővel, akkor azt is figyelembe kell vennünk, ami e két „személy” egységéből (a hallgatóság közreműködésével) megszületik. Ha ebben a metamorfózisban meg tudjuk látni a történet (és a történetmondó) folytonosságát, akkor van halhatatlanság, van, aki számára az örökkévalóság nyilvánvalóvá válik. Ám a kérdés ezzel semmiképp sem zárható le, hiszen az „örökkévaló” a változatlanságával nyomasztja a pillanatnyiségben élő embert. Legalább annyira, ha nem még nagyobb súllyal nehezedik ránk, mint amennyire a halál figyelmeztet minden dolog múlandóságára, s teszi búskomorrá az erre érzékeny halandókat.

„*Borges mélabús volt*” ezzel kezdi a nyolcvanéves Borges, s a „borgesi nyolcvanas évek” előtt tisztelgő beszélgetéssorozat angol kiadását Willis Barnstone. Beszélgetésüknek az idő, az elmúlás, a felejtés, a platóni visszaemlékezés gondolatai állandó témái. Borges úgy érzi, a feledés ellen küzdve, az örökkévalósággért – újra és újra neki kell futnia ugyanannak a témának, s egyszer majd, valamelyik vers eltalálja, vagy legalábbis valakit arra sarkall, hogy rátaláljon egy morszára, egy homokszemre az örökkévalóságból. Az aprópénz című ciklusban egy letisztult kétsoros megfogalmazásából érezhető a borgesi melankólia:

Esik

*Mily tegnapban, mily karthágói kertben hull
most ugyanez az eső?*

A könyvtáros figuráját rajzolja tovább Hamvas: „nagyon mély rokonság van a jó tanuló, a tanár, a filológus és antikvárius, szóval minden könyvember és az ördög között. Az ördög a diabolikus lények ősképe, ez a furcsa és rosszindulatú bogarász, a fénytől irtózó, poros, homályos és régi zugokban rejtőzködő. Diabolikus minden ember, aki ragaszkodik a betűhöz, paragrafushoz, a leírt szóhoz, a könyvhöz, aki a leírt szót az eleven élet fölé helyezi. A könyvesség az élet ellen elkövetett bűn; a bűn neve: bibliolátria, – a könyvnek, mint bálványnak imádása.”

Az élet elől a betűbe rejtőző, azt betűvel uralni akaró ember a diabolikus filiszter, és kiteljesedése a könyvtáros. A betűvel elkövetett bűnök, a betűvel mű-

velt mágia ördögiségére figyelmeztet. Már a beszédben, a nyelvben van ebből, amióta 'én' és 'másik', egy és kettő megkülönböztetésével tudat és tudat között közvetítőre van szükség. Az Én-Te (buberi) egységének a szétválasztója, az egyből más, másikat hasító indulat mint *camera obscura* vetíti az egyik és a másik: az „Az” árnyalakjait.

Ha nem az egység állapota a cél; ha nem az Egy, az aktus kiinduló és végpontja, akkor minden cselekedetünk diabolikus. A valódi cselekedet, az igazi hatékony tett, a minden közvetítettség nélküli cselekvés: kinyilatkoztatás. A kinyilatkoztatás: teremtés. Amikor az egységben látott-élt Én-Te szétnyílik; az újraegyesülés és a másikká, a teljesen idegenné válás közti feszültségből, ebből a nyílásból – a lét sebéből kibomlik, előlép az élet.

Csak akkor élhetünk ezzel az erővel, ha pontosan tudjuk, hogy az én és te megnevezésével mit teszünk, és tudatában vagyunk annak, milyen állapotban időzünk, amikor megnevezésünkkel megszólítunk valakit, akit fölöttünk állónak tudunk. De csak azelőtt élhetünk ezzel az erővel, még mielőtt bármiféle kétely felmerülne bennünk létezésünk egységessége, egészsége felől. Még azelőtt, hogy a kétely, a kérdés, amelyben a másik különbözősége megtestesül, mint megnevezett (tárgy) állna elénk. Amint tárgyasul, sebesült lesz, haldokló. Ha nem áll elénk, nem tárgyasul – nem tudjuk megszólítani.

Ha rálátunk arra a folyamatra, amely a Te-ből Az-t teremt, bármikor visszajátszhatjuk a történeteket. A megszólításban teremtjük vissza ezt a soha nem is létezett egységet: Az-t Őként hívjuk társunknak, és a társ-ságban Te és bennünk találkozik. Amikor találkozik, akkor a dolgokra ráaggatott megannyi címke, név nem takarja el a szemünk elől a valóságot. Ezek úgy alkotják a tapasztalati világot, ahogy a fatörzsét takaró lombok az ágakat elfedve a lombkoronával együtt alkotják magát a fát.

Borges a könyvekből hozzánk szóló halhatatlanok hangjáról beszél. Olvasó és olvasott, ha nem is személyesül meg, egy élő szerves egységet alkot. Az olvasó bábáskodik a mű születésénél. A könyvtáros sem tudhatja, amikor félve és szeretően (mint csak az örök dologhoz nyúlnak) megérint egy könyvet, mi fog történni, mi fog megszületni, nem indul-e el azonnal egy fájdalmas és gyönyörű folyamat, amely során olvasó, és akit olvas, egyszerre szülnék és születnek. A lezárultságukban kerek élet-művek egymást hasítják meg, mintha Platón dialógusaiban egyszerre lenne férfi és nő, aki olvasójától függően (aki szerencsés esetben szintén ezt a fajta teljességet hordozza magában) egyszer „férfiként” másszor „nőként”, vesz részt a dialógusban. Egyszer befogad, másszor megihlet.

De vajon manapság ki lát rá erre a folyamatra? S ha rálát, ki tud együtt élni ezzel a tudással. Ha képes is erre, a betű, az írás, csak közvetíti az erőt. Csak emlékeztet. A könyvtáros az emlékeztetőkre emlékezik – emlékeztet. Ezzel az ember és a valóság közé emelt falak között áll. Végéig egyszerűsített értelem-ben minden nem-egyes út labirintus. A könyvtáros kiismeri magát a betűk-szavak útvesztőjében. Benne lakik. De csak akkor képes másokat is kalauzolni, valóban kivezetni és nem csak egy még mélyebb sötétségbe vezérelni, ha azon túl, hogy tudatosítja, hol áll, hol van, hol él, (lásd Hamvas megkülönböztetését arról, ami létezik és ami csak úgy van!) még túl is lát, lép önmagán. Tetteinek valami magán túlira kell mutatnia, mert csak ezzel határozhatja meg önmagát, csak eb-

ben az aktusban nyer értelmet bármiféle elhatárolás. Minél közvetlenebb cselekvésről van szó, annál inkább szűnik is meg ez az elhatároltság.

Ma, „amikor az életművet csináljuk, szemben állunk önmagunkkal; a mű nem alkotás, hanem önmagunknak önmagunk fölé való újraalkotása.” Ha képes erre, akkor az emlékeztetés, emlékezés (anamnezis) útmutató fény lesz a falak között.

A könyvtáros ebben a maga készítette-teremtette labirintusban él. De attól kezdve, hogy tudatos a közbevető mozdulat, az ember és a világ közé vetíti az emlékeztető jelet, attól kezdve ezen a ponton megállni nem lehet, ha az ember valóban élni akar, emlékeznie kell. Ezt csak maga teheti meg, és ha ezt valóban megtette, mutathat túl önmagán, éreztetheti mással is: labirintusban jár, de az út járható, – a falak még biztonságot is nyújtanak, ha azonban az ember biztosan áll az emlékezésben, nincs már szüksége erre a biztonságérzetre: a kivezető úton jár.

Akár külsőnek, akár belsőnek tapasztalja azt, aki, ami vezet; akár közvetve, vagy közvetlen jelenik meg kalauza. Ha csak egy térképet, egy fonalat talál, vagy a 22 betűt, vagy csak egyetlen jelet (az *alefet*, amely magában foglalja az összes többi), mint a kivezető erőt képes magába fogadni, teljesen a magáénak tudni, – eredete és célja ebben lesz, az útvesztő kanyarulatait bogozva rádöbben: ez az ercő – az ember, aki tévelyeg, maga köti és oldja a kanyargó utak csomóit. Amíg ezt nem tudja, azt hiszi kívülről mozgatja valaki, valami. Amíg azt hiszi, hogy az uralma alá hajtható világ kívülről van, addig az uralom: ártalom.

A kiindulópont tehát ez: „minden könyvtárosnak erős és mély kapcsolata van az alvilággal.” Burton műve alászállás az alvilágba (katabasis), amiről a szerző maga nem tud, legalábbis olyan értelemben nem, „ahogy csak félig eszmél fel a tényre Dosztojevszkij... és egyáltalán nem vesz tudomást a tényről a festő Bosch... de ahogy nagyon jól látja, hová került Blake vagy Swedenborg.” (Borges műveiből valamennyien jó ismerősök.) „Akinek alvilági vonatkozása van, az a leszállástól mindig csak egy lépésnyire áll. Alvilági vonatkozása pedig mindenkinek van. De – nagy művészet, nagy filozófia, nagy sors erős alvilági vonatkozások nélkül el sem képzelhető. Mű éppen úgy, mint sors mélységeit az alvilági kapcsolat adja meg. Annak, aki a *katabasist*, ha nem járta végig, mint Aeneas vagy Dante vagy Burton, de ott legalább egyszer nem nézett körül és az alvilágot nem élte át, annak tulajdonképpen más ember számára mondanivalója nincs.” Ilyen elhatározó élménye adja meg Strindberg *Inferno*jának a hátterét. Ezt az alvilágjárást hallani ki (noha kevésbé érezzük súlyosnak) Mozart Don Juan-jának a hangjai közül, de mint állandó látásmód jelentkezik Schumann-nál, Hoffmannnál, Baudelaire-nél. „Tény, hogy akiben az alvilági kapcsolat gyenge, vagy egyáltalán nincs meg, vagy elsorvadt, az sorsának lényeges és nagy kérdéseit meg sem érti... Aki nem tudja, hogy milyen az alvilág: az magát a világot nem érti meg... Az alvilág kapuja az ember előtt életének legnagyobb és legelhatározóbb válságaiban nyílik meg...” „... vagyis a határokon, az élet és halál elválasztó vonalain... esetleg nagy betegségekkel kapcsolatban, sajátságos utazások, helyváltoztatások alkalmával vagy különös kapcsolatokból (barátság, szerelem stb.) kifolyólag.” – Borges fokozatosan vesztette el szeme világát és ezzel nyílt meg előtte, a platóni visszaemlékezés értelmében egy másik. A barlang falának árnyai egy minden árnyék nélküli fehér kódnek adták át a helyüket.

Ebben a félhomályban, sötétben más jelentősége lesz azoknak a jeleknek, amelyekből az ember tudása felépült. Az addig világos szerkezetek bizonytalanok, kivehetetlenek lesznek. A félelem, az elveszettség, a keresés megteremti a lehetőségét, hogy az addig rejtett struktúrák feltáruljanak, kiépüljenek. Ebben a stádiumban azonban ez még csak sejtés, tapogatózás. Annál inkább az, minél jobban halványul az emlékezés, a tudás belső fénye.

Plátón pedig azt mondja: az írás „éppen hogy feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják emlékezőtehetségüket: az írásban bízva ugyanis, kívülről, idegen jelck segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni.”

„A diabolikus filiszter állandóan az alvilág kapujában áll. Talán azért nem vette észre, hogy belépett és benne van.” Tehát a határvonalon megállva, a könyvtáros Hermész-Mercurius – *psychopompos* – lélekvezető és a leszállások irányítója.” A görög és keleti alvilágjárók után „egyes teológusok” is beszélnek arról, hogy a *descensus* „az az eszkatológiai lépés, hogy egyes emberek megtörik a halál hatalmát, s esetleg élve átlépnek a halál birodalmába és onnan vissza is térnek.” Vagy mint Strindberg, a bűneitől fogva merül alá és tisztul meg.

Burton iszonyú betegsége a melankólia. Amelyet ma, hétköznapi jelenséggé nézünk depresszióként nevezünk. Pontosabban a melankólia elnevezést kiszorította ez a lefelé (befeleg?) irányuló nyomásra utaló szó, amely azt is jelzi, ma már másként éljük meg ezt a hangulati „nyomást”. A szó eredeti értelmében a melankólia ‘fekete epe’ (*melan kholé*), tehát szó szerint testi jellemző, de az ókori görög és más hagyományos orvoslásban nem beszélhetünk egymástól elkülönült testi és szellemi tulajdonságokról. Sőt a testet sem hájárólhatjuk el mereven a természettől, ugyanazok az erők mozgatják, éltetik a belső szerveket, mint a természet, a világ többi változását is. Az fekete epe a test nedveinek túlszordulása, ami a megbomlott harmónia következménye. „A melankólia betegsége Hippokratész szerint ezért egyfajta kisiklás eredménye: a mikro- és a makrokozmosz egyensúlya megbillent, a rend (kozmosz) felbomlott, zavar állt be, és az érintett személy többé nem engedelmeskedik a mindenség és a saját sorsa elválaszthatatlan törvényeinek. ‘Eksziztamenoiszi’ – önmagukból kiléptek, extázisba kerültek... az alany nem csupán egy tőle idegen akaratnak van kiszolgáltatva, hanem saját cselekvésének a tárgya is.”

Vajon hová taszítja az embert ez az erő, amely valójában nem is különbözik tőle? Hová száll alá a lélek? Burton (Hamvas) azt mondja, Psyché palotájába. „...a maiak sem tesznek mást, mint a Psyché palotájába szállnak, csak nem tudnak róla, ahogy nem tudnak arról sem, hogy Psyché palotája az alvilág... Psyché palotája nem egyéb, mint az a terület, amely a látható formák, a lények arcvilága mögött és alatt fekszik: ez a láthatatlanságok, az arctalan lények világa. Itt nem növények, állatok, emberek, istenek élnek. Az itt levő valóságok egyáltalán nem is élnek. Ezek: vannak. És ezek a valóságok: a képzelet, emlékezet, gondolat képei, fogalmai, eszméi.” Borges így ír erről a birodalomról (*Az álom*):

„*Odüsszeusz gályáinál mélyebbre szállok
az álom emberi emlékezetének
elérhetetlen tartományaiba
és e vízalatti tájról
érthetetlen roncsokat emelek ki.*”

Versei mesélnek tovább. Az „*Ein Traum*” végén Kafka mondja ki: „magamat sem álmodom többé.” „Mit tesz a könyv”, amelyben egy varázserejű arab könyvet tart könyvtárában:

„Senki, sohasem találkozott ezzel a könyvvel...
Az ember fogta a könyvet, de sohasem
olvasta el, ám pontról pontra betöltötte
az arab által megálmodott sorsot,
és betölti mindmáig is, hiszen kalandja
azóta népek emlékezetének része lett. „

(A versek Somlyó György fordításai)

Vagy az *Alexandriai könyvtár Kr. u. 641*. Borges írja az Antológia poética 1923–1977. végén, amint szabadkozik, mennyi könyvre utal, hivatkozik a verseiben, holott a gondolathoz képest maga a nyelv is merev, hát még az ezt rögzítő írás.

„...a világegyetem folyékony és változó... Az összes könyv közül, amit eddig kiadtam, ez a legbensőségesebb. Bővelkedik irodalmi utalásokban; a bensőségeség feltalálója, Montaigne is bővelkedik. Ugyanezt mondjuk el Robert Burton-ról is, akinek kimeríthetetlen *Anatomy of Melancholy*-ja – a világirodalom egyik legszemélyesebb alkotása, – annyira túlsúfolt, hogy megértéséhez hosszú könyvespolcok kellenek. Mint bizonyos városok, vagy bizonyos személyek, a könyvek is életem nagy örömei voltak. Szabad újra elmondanom, hogy életem legfőbb eseménye az apám könyvtára volt? Az az igazság, hogy soha nem is léptem ki az ajtaján.”

Végh József